

YTTRANDE

2004-05-28

02-231-2004

Regeringen
Utbildningsdepartementet

**Betänkandet SOU 2003:129 KB – ett nav i kunskapssamhället.
Kungl. biblioteket – Sveriges nationalbibliotek. Verksamhet och visioner.**

(dnr U2004/153/F)

Kungl. biblioteket (KB) har förelagts att lämna synpunkter *på KB – ett nav i kunskapssamhället* (SOU 2003:129) och vill med anledning av detta inkomma med följande synpunkter.

Först av allt vill vi poängtera värdet av denna utredning. Det är en omfattande utredning som på ett förtjänstfullt sätt spänner över ett stort antal områden. De centrala frågorna som berör KB som myndighet är beaktade och utredningen sätter samtidigt dessa i relation till biblioteksväsendet i stort. Dessutom uttrycker utredningen tydligt – och enligt vår uppfattning helt riktigt - att KB bör fokusera sina insatser och arbeta koncentrerat med de stora systemfrågorna som kräver nationell samordning.

KB och biblioteksväsendet är med denna utredning föremål för en omfattande studie som lyfter fram bibliotekens betydelse för utbildning, forskning, kultur men också går ett steg vidare och poängterar bibliotekens betydelse för tillväxt och utveckling. Den traditionella bilden av biblioteken kompletteras med en väl underbyggd beskrivning av bibliotekens roll i det nya kunskapssamhället.

Våra synpunkter avser de centrala förslagen i utredningsrapporten och har så långt möjligt formulerats utan upprepning av de bakgrundsbeskrivningar och argument som återfinns i rapporten.

Sammanfattning

KB stödjer utredningens förslag om:

- Leveransplikt för distansöverfört digitalt material
- Vidareutveckling av Libris nuvarande uppdrag
- Handlingsplan för digitalisering av handskrivet och tryckt material
- Nationellt insatsprogram för digital informationsförsörjning till utbildning och forskning - Sveriges nätbibliotek
- Forskningsinsatser inom biblioteksområdet

KB är även positivt till:

- Utökade insatser för bevarandet av tryckta samlingar och digitalt material
- Utvidgat ansvar för KB utöver nuvarande samordnings- och utvecklingsansvar

KB vill dock tydligt deklarerera, att det inte finns några möjligheter att genomföra förslagen utan att nya resurser tillförs myndigheten.

Pliktlagen (kap. 3)

KB tillstyrker förslaget om leveransplikt för distansöverfört digitalt material. Denna fråga är avgörande både för medborgarnas tillgång till samtida, allmänt tillgängliggjord information och för möjligheten att bevara detta kulturarv för framtida forskning. Det är hög tid att frågan får en lösning på lagstadgad grund. KB vill hänvisa till att motsvarande lagstiftning finns i bl.a. Danmark, Norge och Storbritannien. Förslag till liknande lagstiftning finns också i Frankrike och i Finland.

KB tillstyrker vidare utredningens förslag att projektet Kulturarw³ skall fortsätta som tidigare. Vi föreslår också tillägg till 16 § lagen om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk, som uttryckligen ger åtminstone Kungl. biblioteket respektive Statens ljud- och bildarkiv rätt att genom exemplarframställning ladda ned datanätpublicerade verk som i utgångsläget inte ingår i dessa institutioners samlingar.

Utredningen har föreslagit att det distansöverförda materialet skall tillhandahållas på KB. Enligt KB:s mening borde emellertid det distansöverförda materialet kunna hållas tillgängligt även på de övriga plikt-biblioteken. Detta skulle kunna lösas genom att det kommersiella distansöverförda pliktmaterial läggs på ett intranät, som endast kan nås av de nämnda biblioteken. Det s.k. Infosoc-direktivet, 2001/29/EG, artikel 5.3.n, ger utrymme för att tillåta bibliotek, att i viss utsträckning tillhandahålla material ur samlingarna genom därför avsedda terminaler i bibliotekets lokaler. En förutsättning är att inte köpe- eller licensvillkor lägger hinder i vägen för ett sådant tillgängliggörande. Om pliktleverans av digitalt material införs, föreligger inte något sådant hinder och ett tillgängliggörande borde vara möjligt. Den lagstiftning som är under förberedande i Finland förutsätter tillgänglighet på samtliga pliktbibliotek enligt denna modell.

KB tillstyrker också förslaget till ändrad formulering av 4 § i lagen om pliktexemplar. Paragrafen har för närvarande en mycket svävande formulering. Den precisering som föreslås ger en tillräckligt heltäckande definition av vad som skall betraktas som ”svenskt tryck”, samtidigt som leverantörerna klart avgränsas till dem som faktiskt lyder under svensk lag.

KB tillstyrker även de föreslagna upplagegränserna för leveransplikt. Den största vinsten är tydlighet, såväl för KB som för pliktleverantörerna. Hittills finns ingen sådan tydlig gräns angiven (utom för fixerade, elektroniska dokument), vilket leder till att KB måste göra bedömningar från fall till fall med stöd av förarbeten som utredningar och propositioner. Det leder till en allmän osäkerhet om vad som egentligen gäller, och det är också svårt för KB att ge en tydlig och klar information såväl generellt som i enskilda fall. Det bör också tilläggas att publikationer som inte når upp till de föreslagna upplagegränserna måste betraktas som mycket begränsat spridda.

KB har noterat att det förekommer några tryckfel i anslutning till de föreslagna ändringarna i lagen (1993:1392) om pliktexemplar av dokument. De felaktigheter som finns i 6 och 10 §§ har emellertid ingen inverkan på förslaget som helhet.

KB tar redan, enligt kostnadsfria avtal, emot leveranser av distansöverfört digitalt material som inte är fritt tillgängligt på Internet. Digital leveransplikt enligt KB-utredningens förslag kan dock antas utöka denna verksamhet väsentligt. Utredningen föreslår ett tillskott av fem heltidstjänster under en övergångsperiod med en utvärdering efter tre år.

För att etablera en rationell hantering krävs införskaffande eller utveckling av en rad automatiserade processer när det gäller mottagning, katalogisering, lagring, administration av det digitala arkivet och organisering av tillgången till materialet. Det krävs också ett intensifierat informationsarbete för att upplysa olika kategorier av framställare om lagstiftningen. Flera av dessa arbetsuppgifter har påbörjats i den utsträckning KB:s nuvarande resurser tillåter. Med ledning av hittillsvarande erfarenheter förefaller fem heltidstjänster vara en rimlig bedömning av behovet. Med tiden kommer behovet säkerligen att minska. KB tillstyrker därför också att en utvärdering görs efter tre år.

Kostnadsuppskattningen tre miljoner per år, inklusive lkp, förefaller realistisk.

Informationssystematiska uppgifter (kap. 4)

Libris

KB ställer sig positivt till utredningens förslag om ett utökat uppdrag för Libris. KB menar att modern teknik och kraftfulla datanätverk idag möjliggör centrala lösningar, något som också Sunet understryker i sina synpunkter på Libris nationella åtaganden i utredningen. Sunet menar också att det går att göra stora rationaliseringsvinster.

KB instämmer i utredningens förslag om att utreda förutsättningarna för ett nationellt biblioteksdatasystem. Härvidlag är det värt att notera att Libris under sin nästan 30-åriga historia har haft teknisk kompetens att

utveckla och/eller anpassa system efter de särskilda krav som ställts på nationella bibliotekstjänster i Sverige. Även idag har Libris en stark utvecklarorganisation. Fram till 2002, då Libris nya katalogsystem sattes i drift, bestod Libris nationella katalog- och fjärlånesystem av helt egna- eller specialutvecklade produkter för svenskt bruk. Nuvarande katalogsystem har Libris-avdelningens egna utvecklare anpassat till Libris och de svenska bibliotekens arbetssätt, fjärlånesystemet är egenutvecklat, liksom alla övriga stödsystem.

KB är också positivt till utredningens förslag att Libris skall bygga upp en nationell portal. Från bibliotekshåll har det funnits en tveksamhet till att investera i lokala portallösningar, och från KB har vi uppfattat att många gärna ser att en gemensam lösning skall komma till stånd. Libris ledningsgrupp har också varit drivande i frågan.

Libris-avdelningen har påbörjat upphandlingen av en portalprogramvara och räknar med att idriftsätta en enklare sådan i början av 2005. För att vi skall kunna utveckla portalen vidare kommer dock ytterligare resurser i form av maskinvara och personal att behövas. KB instämmer i utredningens bedömning av nya kostnader på ca 2 miljoner kr per år.

För att Libris-portalen i ett nästa steg fullt ut skall kunna fylla sin funktion i ett nationellt digitalt bibliotek (se kap. 7.14 Sveriges nätbibliotek) kommer ytterligare resurser att behöva tillföras, framförallt vad det gäller programmering och utveckling. Bedömningen är att detta ryms inom de medel som äskas för Sveriges nätbibliotek.

Bibliotek.se bör utvecklas ytterligare som nationell katalog i riktning mot en likartad funktion som Libris webbsök. KB instämmer i utredningens bedömning att medel motsvarande 500 000 kronor/år bör tillföras för detta ändamål.

Kulturarv till många glädje och nytta – handlingsplan för digitalisering (kap. 5)

KB välkomnar utredningens handlingsplan för att göra delar av kulturarvet lätt att tillgå för många genom digitalisering. Sverige ligger tyvärr långt efter många andra länder på detta område. När det gäller svenskt tryck utgör nationalbibliotekets samlingar en god grund. Digitalisering underlättar också bevarandet av ömtåliga och sällsynta original, en traditionell uppgift för KB. Arbetet bör ske i samarbete med bibliotek med stora svenska samlingar som universitetsbiblioteken i Lund och Uppsala, för att välja lämpliga exemplar för digitalisering.

Även när det gäller handskrifter, bilder och annat material som inte omfattas av pliktleverans krävs samarbete med andra bibliotek och även med arkiv och museer. KB har tagit flera initiativ till samarbete kring teknik och standard mellan arkiv, bibliotek och museer för att göra det digitaliserade lätt sökbart och tillgängligt. Det behövs också samarbete kring en nationell strategi för digitalisering. Det nybildade ABM-

centrum, vars budget är baserad på av stiftarna tillskjutna blygsamma medel, är en början. För fortsatt verksamhet i större skala måste dock nya ekonomiska resurser tillskjutas.

Digitalisering bör ske i kontakt med den internationella utvecklingen och ibland i samarbete med bibliotek eller institutioner inom andra länder. Till detta kommer att Sverige har ett särskilt ansvar att göra unika handskrifter i svensk ägo tillgängliga i ursprungsländerna.

Digitalisering innebär en utmaning för KB med delvis nya målgrupper. Det gäller särskilt skolväsendet där en smidig tillgång till svensk litteratur, historiska och kulturhistoriska dokument och tidigare generationers bildvärld blir till nytta för utbildningen på alla nivåer. KB avser att skapa möjligheter för lärare att sammanställa undervisningsmaterial och för elever att använda detta till uppsatser och enskilda arbeten. KB ser positivt på det föreslagna skolprojektet och ett samarbete med Myndigheten för skolutveckling.

Även verksamheten hos KB:s traditionella målgrupper: forskningen, den högre utbildningen och biblioteken kommer att underlättas av att tillgången till material ökar. Särskilt forskare och lärare vid mindre och mellanstora högskolor kommer så småningom att få tillgång till ett forskningsmaterial som tidigare varit svåråtkomligt utan resor till Stockholm. För allmänheten kommer KB att erbjuda lätt tillgängligt material till nytta och nöje, t.ex. sökning och läsning i äldre dagstidningar från olika delar av landet.

KB stöder den av utredningen föreslagna nivån för digitalisering. KB stöder också tanken att en del av finansieringen kan ske via fonder. Det behövs dock en rejäl grundfinansiering över KB:s budget för att uppnå kritisk volym, för infrastruktur och för bevarande så att det digitaliserade kulturarvet kan förbli tillgängligt genom alla teknikskiften.

Nationella bevarandefrågor (kap. 6)

Nationellt bevarandesekretariat

Värdefulla boksamlingar finns inte enbart i de större forskningsbiblioteken utan i bibliotek över hela landet. Med värdefulla boksamlingar kan avses böcker som har ett stort nationellt eller lokalhistoriskt värde, utan att de nödvändigtvis har ett stort ekonomiskt värde. Det kan också avse böcker som kommit att få ett stort ekonomiskt värde. Givetvis kan böcker av nationellt värde även ha ett stort ekonomiskt värde.

Insikten om bibliotekens ansvar för bevarandet av det tryckta kulturarvet har under senare år ökat. Många bibliotek, framför allt de mindre, som saknar resurser och specialkompetens för att åtgärda de äldre samlingarna, har framfört önskemål om att det inom KB skall inrättas ett sekretariat för bevarandefrågor.

KB inrättade i juli 2003 i liten skala ett nationellt bevarandesekretariat (NBS) som ett rådgivande organ för de bibliotek som inte själva har kompetens att bedöma vilka bevarandeinsatser som är nödvändiga. Sekretariatets resurser är tillgängliga för hela det allmänna biblioteksväsendet, men skall endast ses som ett embryo till det förslag som utredningen presenterat.

Det finns ett uppdämt behov av bevarandeåtgärder som är orsakade av den försummelse som pågått i decennier. En stor riskfaktor är dessutom den ökande brottslighet som riktas mot bibliotekens samlingar. Sällsynta böcker har blivit samlarobjekt och betingar höga priser på marknaden. Bibliotekens samlingar har ofta dåligt skydd och insikten om säkerhetsfrågor är ofta låg.

Enligt KB:s bedömning finns stora behov av bevarandeinsatser vid landets bibliotek. KB välkomnar därför utredningens förslag till åtgärder inom bevarandeområdet.

KB instämmer dessutom i utredningens bedömning angående behovet av medel för ändamålet.

Digitalt bevarande

Ett nytt bevarandeområde som behandlas i utredningen är frågan om hur man skall kunna garantera att digitalt material blir permanent tillgängligt - inte bara de närmaste åren utan för kommande generationer.

KB betraktar detta som en fråga av utomordentlig vikt inte bara för KB och andra minnesinstitutioner utan för samhället i stort. Således tillstyrker KB utredningens förslag att påbörja migreringsarbetet av digitalt material i de egna samlingarna och påtar sig gärna ett utredningsuppdrag om samordning av det långsiktiga bevarandet av digital information tillsammans med Riksarkivet.

Informationsförsörjning till utbildning och forskning (kap. 7)

Sveriges nätbibliotek

KB lägger den största vikt vid att förslaget om ett nationellt insatsprogram under kap 7.14 får statsmakernas uttalade och påtagliga stöd. Många av de övriga förslagen i utredningen får en mycket försvagad effekt om inte detta genomförs.

Förslaget innebär en nödvändig kraftsamling och kvalitetshöjning för den digitala informationsförsörjningen till utbildning och forskning.

I en rad med oss jämförbara länder genomförs liknande nationella insatsprogram. Det behövs ett tillskott av medel på motsvarande nivå för

att Sverige åtminstone skall kunna hålla jämna steg med dessa i kvaliteten på sin informationsförsörjning.

Förslaget är väl underbyggt och tydligt i fråga om motiv och mål, insatsområden, kostnader, arbetsfördelning och organisation.

KB genomför och planerar en rad aktiviteter som lägger en grund för de omfattande och långsiktiga satsningar som ingår i det föreslagna utvecklingsprogrammet. Till dessa kan bl.a. räknas:

- Upphandlingen av en biblioteksportal (se vidare avsnitt om LIBRIS)
- SVEP-projektet, som syftar till en mer samordnad och kraftfull utveckling av högskolans elektroniska publicering, och inleddes hösten 2003.
- Projekt och analyser inom ramen för BIBSAM:s arbetsgrupp för biblioteksstöd till nätbaserat lärande:
 - En nationell, kooperativ digital referenstjänst, Jourhavande bibliotekarie, byggs upp i samverkan med Myndigheten för Sveriges nätuniversitet,
 - Utveckling och utvärdering av sökvägledningar/självstudiekurser,
 - En förstudie om tillgång till egenproducerat, digitalt kursmaterial skall genomföras under hösten 2004 i samarbete med Myndigheten för Sveriges nätuniversitet,
- Sammanslagning och vidareutveckling av ämnesportalerna AGORA, KvinnWebb, Rättskällan och SamWebb är ett projekt som startar hösten 2004,
- Flera förstudier om Sveriges nätbibliotek har genomförts.

Övergripande samordningsfrågor

Vi anser det självklart att KB fortsätter sitt uppdrag att stödja samordningen av forskningsbiblioteken så som det är beskrivet i kap 7.1, 7.3-7.7.

Utredningen föreslår därutöver i kap. 7.13 att ”Kungl. biblioteket ges det odelade ansvaret för samordning och utveckling av informationsförsörjningen till utbildning och forskning”. KB bör dessutom ”utarbeta en strategi och en handlingsplan för fortsatt nationell samordning och utveckling av informationsförsörjningen till utbildning och forskning samt andra nationalbiblioteksuppgifter.”

Förslagen innebär en utvidgning av nuvarande samordnings- och utvecklingsansvar, som avser högre utbildning och forskning. Inte bara forskningsbiblioteken utan också folkbiblioteken (”alla offentligt finansierade och tillgängliga bibliotek”) blir på detta sätt nära samarbetspartners till KB. Vissa uppgifter skulle få överföras från Statens Kulturråd.

KB ser på det hela taget positivt på förslaget och instämmer i flera av motiveringarna, men vill samtidigt understryka vikten av att tillräckliga medel anslås. Det föreslagna beloppet, 5,5 mkr, uppfattar vi dock som alldeles för blygsamt om det avser att täcka även utvecklingsstöd i den omfattning som gäller för forskningsbibliotek.

Tekniska samordningsfrågor

KB tillstyrker även förslaget att KB skall få ett uttalat ansvar för arbetet med standardiserade namnformer för institutioner och personnamn inom svenskt biblioteksväsen samt för Svenska ämnesord. I allt väsentligt är detta en bekräftelse av rådande praxis, men det är ändå av betydelse för att främja möjligheterna att återanvända och återfinna information och därigenom rationalisera katalogiseringsarbetet.

Särskilt avgörande är standardiseringsfrågorna när det gäller metadata och format för distansöverfört, digitalt material. KB har sedan flera år erfarenhet av att samarbeta med producenter av sådant material. När metadata i en standardiserad struktur följer med materialet underlättas den vidare hanteringen i biblioteket i mycket hög grad. Samma effektivitet vinnns även i möjligheterna att återanvända och återfinna detta material.

Utbildning och forskning (kap. 8)

KB finner att utredningen, i synnerhet angående forskning och forskningsbehov, ger en bra grund för oss att gå vidare med den uppgift som vi har formulerat i vår kunskapsstrategi:

”- att uppnå en djupare bedömning av de samlade framtida forsknings- och utbildningsbehoven inom hela bibliotekssektorn”. KB avser att under 2004 inleda ett närmare samarbete med berörda parter för att genomföra denna uppgift.

KB instämmer i utredningens bedömning, att behovet av forskarutbildade inom ämnen med anknytning till bibliotekens verksamhet är stort, men att man bör avvakta Högskoleverkets utvärdering innan ställning tas till omfattning, inriktning och lokalisering. Tilläggas kan att även den analys, som KB vill initiera enligt ovan, givetvis skall utgöra en del av underlaget.

KB vill också påkalla behovet av att myndigheten själv tilldelas särskilda forskningsresurser, likt vad som gäller för en del andra likartade myndigheter. För aktuella forskningsområden hänvisas till den kunskapsstrategi som KB lämnat.

KB:s uppdrag och verksamhet (kap.2) / Organisationsfrågor och KB:s samarbete med andra myndigheter (kap. 10)

Utredningen kommenterar kortfattat delar av KB:s verksamhet för vilka beslutsansvaret vilar på KB internt. Det är värdefulla synpunkter som ger bidrag till att utveckla verksamheten. Vi vill därför nämna att vi har gått igenom dessa synpunkter och bearbetar dem seriöst. Några påpekanden förtjänar att omedelbart kommenteras.

Utredningen uttrycker klart behovet av förstärkning av informationsverksamheten, inte minst med tanke på de utvecklingsförslag som utredningen presenterar. Här kan nämnas att det sedan ett par månader pågår en översyn av informationsverksamheten. Samma dag som remissvaren skall vara inlämnade skall rapporten från denna översyn presenteras.

Utredningen påtalar också behovet av att utarbeta långsiktiga verksamhetsplaner. Under 2004 kommer KB att genomföra ett omfattande arbete med visioner, mål, verksamhetsplaner och uppföljning. Utredningen ger vidare synpunkter på servicenivån, utveckling av den interna samordningen, behovet av en analys av det framtida kompetensbehovet och antyder behov av organisatoriska förändringar. Inom hela detta problemkomplex har påbörjats ett utvecklingsarbete, men givetvis måste de beslut som kan följa av utredningen vägas in i sammanhanget.

Utredningen behandlar också frågor om inflytande från olika intressenter som följer av KB:s roll som koordinator. KB inser vikten av detta inflytande som idag sker genom KB:s styrelse, Bibsamrådet, Libris ledningsgrupp samt olika referensgrupper. De olika inflytandeorganen kan behöva ses över, varvid beslut som följer av utredningen får betydelse.

Kostnader och finansiering (kap. 11)

De genomgripande förslagen som utredningen framlägger kräver kraftfulla ekonomiska satsningar. KB vill härvidlag tydligt deklarerat, att utan omfattande medelstillskott finns inga möjligheter att genomföra förslagen. I andra nordiska länder pågår också en uppbyggnad av omfattande system för samordning, och deras satsade resurser är omfattande.

Under respektive avsnitt kommenteras de kostnadsuppskattningar som utredningen lämnar och vi ger här endast sammanfattande synpunkter. KB anser att utredningen anger rimliga och väl underbyggda kostnadsuppskattningar för att genomföra elektroniska pliktleveranser, uppbyggnaden av ett Sveriges nätbibliotek, liksom för att genomföra utredningsinsatser inom Libris' ram. Ett omfattande digitaliseringsprogram är kostnadskrävande men givetvis bestäms omfattningen av satsade resurser. Kostnadsuppskattningen är också rimlig för att utvidga KB:s roll för det nationella bevarandet av boksamlingar. Däremot vill vi betona att förslaget om en utvidgning av samordnings- och utvecklingsansvaret kräver resurser klart utöver det som utredningen föreslår.

KB delar utredningens uppfattning att flera av förslagen medför samordningsvinster, men att det är svårt att i dagsläget uppskatta detta i exakta tal. Vi vill emellertid understryka att satsningarna i hög grad bidrar till utvecklingen av Sverige som kunskapsnation och därmed också till utveckling av landets ekonomiska tillväxt.

I detta ärende har riksbibliotekarie Gunnar Sahlin beslutat. Biblioteksrådet Gunilla Jonsson har varit föredragande.

Gunnar Sahlin

Gunilla Jonsson